

Folyóiratok szemléje.

A *Budapesti Szemle* 162—164. száma bevégzi *Pauer Imre*: Az «ethikai determinismus elmélete»¹ című nagybecsű tanulmányának közlését. A tanulmány első felét, hosszabb kivonatban, megelőző számunk hozta. Bemutatjuk most a második felét.

A negyedik közlemény első fejezete — B. Sz. 162. szám — *Ujabb elméletek* címet visel s ebben említve van Montaigne, Charron; tárgyalva vannak a XVII. és XVIII. század angol moralistái, az angol utilitarismus és a skót iskola, végül Kant és Schopenhauer elméletei.

Kiemeli Sz., hogy Angolországban *Bacon* ethikai eszméi szolgáltak anyagul egy önálló és minden vallási befolyástól ment ethika megalapítására. *Hobbes* a természetes erkölcsiség codexét már hasznossági alapokra fekteti s szerinte az erkölcs őszinte és állandó törekvés arra, hogy minden cselekedetünket az ész követelményeinek megfelelőleg rendezzük be. *Cudworth* viszont az erkölcsiséget a lélek eredeti örökségének s oly értelmi erejének vallja, melynek segítségével az állati ösztönökön és érzéki szenvedélyeken úgy tud uralkodni, hogy az ember minden cselekedetében egész könnyen bír a legfőbb s már önmagában is jó után törekedni. *Cumberland*, hasonlókép *Hobbessel* ellentétben, az erkölcsiségnek következő fogalmát állítja föl: A tevékeny jó akarat legfőbb foka, melyet minden észszel felruházott cselekvő lény a hozzá hasonlók iránt mutathat, ugy a köznek, valamint minden egyesnek legboldogabb állapotát teremti, sőt annak nélkülözhetetlen feltétele. A legfőbb erkölestörvény e szerint a közjó, minden a mi ehhez vezet, erkölcsi. Sz. azt tartja, hogy *Cumberland* elmélete tett legmaradandóbb benyomást az ethikai kutatásokra. *Locke* abban tér el *Cumberlandtól*, hogy a moralitás megalapítására egy eredeti, socialis ösztön föltételelét szükségtelennek tartja, sőt határozottan abban a nézetben van, hogy az élvezet és fájdalom érzetének tehetségén kívül, egyáltalán semmi sem születik az emberrel. Szerinte az erkölcsi jó és rossz semmi egyéb, mint a mi önkéntes cselekedeteinknek megegyezése vagy meg nem egyezése egy törvénnyel, a melynek erejénél fogva a törvényhozó akarata szerint ránk valami jó vagy rossz háramlik, a mi jutalmazásnak vagy büntetésnek neveztetik. E tanok

¹ A napokban önállóan is megjelent e czimen: Az ethikai determinismus elmélete. Irta *Pauer Imre*. A m. tudományos akadémia által a Gorové díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1890. 8° 204 lap. Ára 1.20 frt.

ellen *Shaftesbury* szólal fel, ki azt a nézetet vallja, hogy bizonyos socialis hajlamokat okvetetlenül föl kell vennünk az emberben, ha természetét meg nem akarjuk hamisítani. Szerinte az erkölcsiség az ember bevégzett természetes állapota, a tökéletes egyensúly a hajlamok és indulatok közt. Egészen nyilvánvaló tehát, hogy vele a legnagyobb belső megelégedésnek is összekötvé kell lennie. Az ő optimistikus erkölestani nézetével *Mandeville* pessimismusa jut szembeszökő ellentébe, ki tagadja az erkölcsiségnek jelentőségét a társadalom fölvirágzásában s a kultúra kifejlődésében. Szerinte az erkölcsiség a hízélgés és gög torzszüleménye, mely eleinte csak arravaló volt, hogy egyesek előnyeit segítse elő, de a köznek semmi hasznára sincsen. *Hartlay* a theologiai utilitarismus szószólója, mely elméletet *Paley* alapít meg, kinek nyomán halad *Hutcheson* is. Viszont *Hume* és *Smith* az erkölcsiség önálló megalapításában fáradoznak. Az erkölcsstan fejlődésében, mint általában a philosophiában *Kant* fordulópontot képez. Sz. «rabszolga morálnak» nevezi az ethika kategorikus imperativusát. Tüzetesebben foglalkozik aztán *Kant* moralтана bírálataival s végül kimondja, hogy «*Kant* erkölcsstanának összes fogalmai tulajdonképen a vallási morálból átkölesönzött fogalmak, philosophiai terminusokkal feldíszítve és a priori észfogalmakká graduálva.» Helyesli Sz. *Schopenhauer* maró kritikáját. «Csak az a baj — mond Sz. — hogy *Schopenhauer* is erősebb volt a rombolásban, mint a szervezésben s midőn bámulatos merészséggel ugyszólván az erkölcsstan összes fogalmait és hagyományos tantételeit halomra döntötte, a constructiv munkában már korántsem volt oly szerencsés.» Tüzetesen fejtegeti ezután a *Schopenhaueri* moral elméletét, melynek «egyik» hibája gyanánt azt tünteti föl, hogy a cselekedeteket három fő indokra: az egoismusra, a malitiára és a részvétre vezeti vissza. A két első tulajdonkép közös forrásból fakad, mond szerzőnk, az utóbbi pedig szűkkörű s helyébe az önzetlenség teendő. *A moralitás fogalmának végérvényes szövegezése* czimen bemutatja az embertelenséget és az önzetlenséget, mint cselekedeteink utolsó két forrását. Az utóbbi az erkölcsiség forrása, mely változatlanabb és hatásában biztosabb, mint akár az állami, akár a vallásfelekezeti törvényhozás szabványa. A vallási és az állami törvények hatásukban nagyon is föltételesek és változók, elannyira, hogy e tekintetben az önzetlenséggel, mint erkölcsi motivummal párhuzamba sem állíthatók. Sem a közjólétnek, sem a kölcsönös szeretetnek és humanismusnak, sem az önségélyezés és egymást kölcsönösen támogató

részvétnek és egyéb rokon érzelmeknek nem lehet más oly kiapadhatatlan forrása, mint a milyen biztos szülő-oka mindezen társadalmi javaknak «a minden mesterséges constructiótól ment, mert magában az emberi természetben gyökerező, önzetlenség.» Az önzetlenség a legszélesebb körü nemes character tulajdonság. «Valamint az önzés az *érzéki* élet érzeteinek és élvezeteinek a fő forrása: úgy az önzetlenség a magasabb *szellemi* és *erkölcsi* hajlamoknak és érzelmeknek az alapformája, és így a moralitásnak mindenesetre legjogosultabb principiuma... Ha tehát a moralitás lényege az önzetlenségben áll, úgy igen egyszerű a consequentia: hogy a moralitás is character-tulajdonság; vagy talán érthetőbben kifejezve, az a természetes folyománya ennek az előzménynek, hogy a moralitás a character dolga; a characterhez és sajátásaihoz van kötve, szervezete és eredeti dispositiói szerint változik, fejlődik és fejleszthető; és ellenére, vagyis természetével ellenkező módon, semmiféle erőszakkal sem lehet vele kényünk kedvünk szerint elbánni!... Ime az ethikai determinismus a maga tiszta valóságában!» *Az erkölcsi felelősség elmélete* czímen a felelősség fogalmát, az indeterministicus elméletét veszi bírálat alá, mely részben arra az eredményre jut el, hogy a felelősségnek gyökere abban a tudatban rejlik, hogy a mit tettünk, azt saját egyéni characterünk-ből folyólag cselekedtük, minélfogva annak következményeit elviselni is kénytelenek vagyunk, minden tekintet nélkül arra vajjon hatalmunkban állott-e vagy nem másképen cselekedni. És ebben, az ily módon fölébredt érzésben, és abban a tudatban, hogy a mit tettünk, szándékosan tettük, rejlik az erkölcsi felelősség.

Az erkölcsi beszámítás fogalma — B. Sz. 163. sz. — czímet viselő fejezetben a beszámításról azt mondja Sz., hogy «a beszámítás sajátlag nem egyéb, mint a felelősség fogalmának érvényre emelése, gyakorlati alkalmazása; azon cselekedetek következményeinek, a melyekért a cselekvő alany felelős, érdemül vagy a nélkül való fölrovása, egy szóval: az elkövetett cselekedet megjutalmazása, vagy megbüntetése.» Erős tárgyilagossággal analysálja aztán Sz. a jogi, vallási és erkölcsi beszámítás jogosultságát, valamint a beszámítás értelmét a deterministikus és az indeterministikus állásponton. Egy helyen így szól: «A különbség, mely a háromféle beszámítás közt van, abban formulázható, hogy míg a jogi beszámításnál a jogrend, a vallási beszámításnál a vallásos élet létesítése és állandósítása a főczél, mely egyszersmind az említett két fajta beszámítás rendelkezésre álló eszközeivel

erőszakosan is megvalósítható: addig az erkölcsi beszámítás csak külső és kényszereszközökkel nem érvényesíthető motivumokat szolgáltat arra nézve, hogy *a)* a gonosz akarat erkölcstelen cselekedetekben minél ritkábban és csak nagy nehezen nyilvánulhasson; *b)* olyan cselekedetek végrehajtására pedig, melyek ha intentiójukat tekintve nem is, de külső formájukban mégis erkölcsi jelleműek, még kedvezőtlen erkölcsi hajlamuk mellett is annál több ösztönző indító ok álljon az akarat rendelkezésére.» — *A törvény fogalma az ethika rendszerében* czimen az ugynevezett lelkiismereti törvény mibenlétét vizsgálja s arra az eredményre jut el, hogy a lelkiismeret minden ízében mesterséges módon: nevelés, szoktatás, tanítás stb. által keletkezik, fejlődik és domborodik ki egy olyan elvszerű életszabálylá, a melylyel aztán cselekedeteinket és érzelmeinket állandón vagy esetről-esetre mérlegelni szoktuk... Magára az erkölcsi életre nézve lenne a legveszedelmesebb dolog, ha minden egyes ember egyéni lelkiismerete szavát, már ipso facto, minden további bírálat nélkül egyszersmind az erkölcsiségnek jogosult criteriuma gyanánt kellene tekinteni. A maga saját értelme szerint véve a törvényt, az emberi akaratra nézve csak két törvény constatálható: a motivatio törvénye, mely azt jelenti, hogy motivum nélkül semmiféle cselekedet sem jöhet létre; és a character törvénye, mely ismét azt fejezi ki, hogy a character az indokra csak a maga saját eredeti természete szerint reagálhat és ilyen reactio nélkül semmiféle cselekedet sem részesülhet. Mind a kettő, mint minden természeti törvény, hatásában absolut, és így a törvény eredeti fogalmának megfelel. — *Az erkölcsi kötelesség fogalma* czimet viselő fejezetben mindenekelőtt a kötelesség fogalmát analysálja Sz. és azután kimondja, hogy «a kötelesség fogalma nem ethikai, hanem jogi és theologiai fogalom. A tudományos ethikának az a föladata, hogy a moralitásnak az emberi természetben és szervezetben rejlő alapjait kutassa föl és ez alapokon értelmezze és iparkodjék megfejteni az erkölcsi élet tüneteit, és különböző jelenségeit. «A polgári és vallási kötelességek kieroszakolják a morális jellegű cselekedeteket, de nem ám a moralis érzületet és characteret... És ez nagy különbség!» — *A különböző kötelességcsoportok* czimű fejezetben találóan fejtegeti Sz. annak az elméletnek tarthatatlanságát, mely a kötelességeket így csoportosította: Isten, magunk és embertársaink iránt való kötelességek. Végeredményképen kimondja, hogy a kötelesség fogalmának tényleg nagyon csekély szerep juthat az ethikában, mert

legfőlebb idealis jelentményben használható azon cselekedetek megjelölésére, a melyekkel a társadalmi élet idealis céljait leginkább meg lehetne közelíteni, de épen nem abban az értelemben, mintha általok maga a moralitás is ki lenne erőszakolható, mint azt az indeterministikus ethika tanítja. — *A kötelességek összeütöközése* czimet viselő fejezetben az indeterministikus elméletet utolsó zugáig üldözi Sz. s biztos kézzel tépi szét mesterséges hálózatát.

Az utolsó közlemény — B. Sz. 164. sz. — első fejezetében, *a moralitás megvalósulásának feltételei* czimén a moralitásra befolyással levő physiologiai és sociologiai tényezők fölött tart szemlét szerzőnk. Első és legfőbb alaptétele a moralitásnak a megfelelő, egészséges szellemi constructio, az ugynevezett szellemi normalitás. A tőle való eltérések a criminalitás útjait egyengetik, s ezek vagy az idegrendszeren belül, vagy azon kívül eső pathologikus formák. A socialis tényezők hatásának mértéket a moral- és criminalstatisztika adatai szolgáltatják. Annak, a ki komoly tudományos szándékkal akar itt eljárni, csak egy útja van, az, hogy a tényeket, az emberi élet eseményeit kérdezze meg, és azok után a számadatok után induljon okoskodásaiban, melyeket a moralstatisztika nyújt a társadalmi élet különféle jelenségeiről, a társadalmi intézmények szervezete befolyásáról, és az így nyert alapon vonja le következtetéseit értékök és jelentőségök felől. Sorra veszi ezután Sz. a moralstatisztika által megkérdezendő fotosabb adatokat, a születési, a házassági, a családi statisztikát, a házasság fölbonthatóságának kérdését, a gyermeknevelést, a törvénytelen házasság, a prostituczió kérdését, a törvénytelen születések, a lelenczházak tanuságtételeit, valamint a legfontosabb intézményeknek a moralitásra gyakorolt befolyását. Mindezek figyelembevételével ujlag figyelmeztet arra, hogy az erkölcsi élet tünetei semmi esetre sem magyarázhatók meg az indeterministikus ethika elvei és elméletei szerint, sőt inkább lépten-nyomon az ethikai determinismus mellett bizonyítanak. *A megvalósult moralitás és immoralitás formái* czimén az ethikai erény és ethikai véték kérdésével foglalkozik. «Minden olyan cselekedet, a melyben önzetlen jóakarát nyilvánul, ethikai erény; és minden olyan tett, melyet önző rosszakarát hoz létre, ethikai véték. Valamennyi egyéb cselekedet pedig erkölcsileg közönyös.» Végül a befejezésben tíz pontban foglalja össze szerzőnk az ethikai determinismus hitvallását. E pontok rövid tartalma a következő: A moralitás gyökere az organisatióban van; a moralitás kifejlődése a determinált

characternek eredménye; moralitás dolgában az egyének hatalmi köre meg van szabva, characterét senki meg nem változtathatja; a jellemfejlesztés az individualis természet előnyös alapsajáttságainak kifejtésében, a káros hajlamok kiképződésének megakadályozásában áll; jellemátalakulás egyedül és kizárólag a szervezet átalakulása után jöhet létre, a mi hosszú pszichológiai processus eredménye; fő dolog testi és szellemi egészség ápolása, morális társadalmi viszonyok teremtése. Az állam kettős szolgálatot tesz a moralitásnak: elzárni törekszik az immoralitás útját, megszilárdítja a jog-, igazság- és törvénytiszteletet; a család mint a második etikai intézmény elhatároló befolyással van az utódokra, elősegítvén az új nemzedék characterre egészséges fejlődését. Végül az egyház a «szeretet gyakorlatok» eszközeivel tesz nagy szolgálatot a moralitásnak. Szerzőnk etikai hivallásának utolsó pontja így hangzik: «Semmiesetre sem állunk tehát ingatag alapon, ha ismételten is hangsúlyozzuk, hogy a moralitás és immoralitás szorosan össze van növe egész existenciánkkal, és mélyen benn gyökeredzik az emberi társadalmi viszonyok szülte factorok: az állami institutiók, család, egyházi intézmények és egyes physikai befolyások által, habár hosszabb idő alatt, de mégis módosítható organisatióban. E tényezők közbejöttével alakul és fejlődik a character, mint a moralitás egyik alapföltétele, a minthogy ők szolgáltatják az indító okokat, motivumokat is, a moralitás másik alapföltételét, melyek a characterre tette ingerlik. Minden erköcsi cselekedet pedig, az ily módon etikailag determinált (a character és motivum között s determinatiója alatt álló) akarat eredménye, melylyel szemben az indeterministicus akarat egész hatása és szereplése a morális cselekedetknél merőben illusorius.»

*

A *Természettudományi Közlöny* ez évi augusztusi száma dr. Székely Ágoston fordításában közli Burdon Sanderson tanárnak, a British Association biológiai osztályában: «Alapelvek és kérdések a physiologiában» czimen tartott elnöki beszédét. E beszéd több ponton érintkezik a philosophiai problémákkal. Egy pontját, mely az angol exact kutatást jellemzi, s a philosophiai speculatióknak e téren útát mutat, átvesszük a következőkben: «A physiologiában azok a legélénkebb figyelemmel kísért kérdések, a melyek az élet elemi mechanismusának alapjára vonatkoznak. Az élet szót a physiologiában oly értelemben használják, a melyet, ha úgy tetszik, műértelemmel lehet nevezni, és jelzik vele csupán a változásnak állandósággal összekötött állapotát. A szó e korlátolt értelmében tehát arra a kérdésre, hogy mi az élet:

a felelet megközelíthető; nem szükséges azonban mondanom, hogy ez a szó magasabb értelemben — magasabb, mert természetünknek felsőbb tehetségeit igényli — a mechanismuson túl fekvő valamit fejez ki, mely talán inkább annak oka lehet, mint eredménye. Az ilyesféle viszony felismerésére való törekvés az, a mit vitalismus néven értünk. Beszédem elején megemlékeztem azon anti-vitalistikus irányzatról, a mely tudományunknak e század közepén létrejött nagyfokú haladását kísérte. De épen e mozgalom tetőfokán visszahatás indult meg a vitalismus felé, a melynek Virchow, a modern pathológia megalapítója volt a fő vezetője. Most, egy emberöltővel később, ugyanilyen irányzat kezd mutatkozni különböző helyeken. Mit jelent ez az irányzat? Szerintem most is csak az a jelentősége, mint volt akkoriban. Harmincz évvel ezelőtt a sejtnek, mint a vitális működés alapjának felfedezése új volt, és a titok, a mely előbb az egész szervezetre vonatkozott, áttevődött az egységre, a mely a míg mindenféle más kimagyarázására szolgált, maga megfejtetlen volt. Ügylátszott, hogy a sejt felfedezése az élet mechanismusát nagyon megközelítette; ma pedig iparkodunk még közelebb jutni hozzá, és ugyanolyan eredménynyel. Mértékeink sokkal tökéletesebbek, módszereink finomabbak; ezek az igazi módszerek azonban eljuttatnak zárt helyekre oly tünetmennyekkel, a melyek noha szabatos kutatás határain belül vannak, mivoltukat illetőleg titokba vannak burkolva, a mely annál mélyebb, minél inkább ellentétbe jutnak a környező állapotokra vonatkozó szabatos ismereteinkkel. Ha igaz, a mit mondtam, akkor nagyon kevés alapja van némelyek azon félelmének, hogy az élet-mechanismus pontos kutatásának szokása arra vezeti az embereket, hogy csupán az ilyen módon megtudható tekintsék az ismeret egyedüli nemének. A törekvés most bizonyára épen az ellenkező irányban halad. A mitől óvakodnunk kell, az az, hogy ne keverjünk össze két módszert, és hogy ne engedjük meg, a mennyire minket illet, a philosophiai speculatiót benyomulni tárgyunkba. Örömet és szívből hódoljunk az «isteni philosophiának», de hagyjuk ezt a hódolatot tudományunk határain kívül. Engedjük meg, hogy azok, a kik erre hajlandók, átlépjék a határt és bölcselkedjenek; az én véleményem azonban az, hogy sokkal inkább vezet haladáshoz, ha legjobb erőnkől iparkodunk a szerkezetre és működésre vonatkozó olyan tényeket szolgáltatni a tulajdonképeni philosophusoknak, a melyek segítségükre lehetnek azon mélyebb kérdések kutatásában, a melyek az embernek a multhoz, jelenhez és az ismeretlen jövőhöz való viszonyára vonatkoznak.»